

HET GELOOF VAN DE ATHEÏST

Rik Peels en René van Woudenberg

In discussies over atheïsme gaat het om de vraag of God bestaat, waarbij ‘God’ de naam is van dat wezen dat almachtig is, alwetend, volkomen goed, eeuwig, alomtegenwoordig, de schepper van alle dingen en wiens bestaan noodzakelijk is. Degene die deze vraag ontkennend beantwoordt wordt ‘atheïst’ of ook wel ‘ongelovige’ genoemd, degene die haar bevestigend beantwoordt wordt ‘theïst’ of ook wel ‘gelovige’ genoemd, en degene die de vraag bevestigend noch ontkennend beantwoordt wordt ‘agnost’, *niet-weter*, genoemd.

In dit artikel betogen we dat ook atheïsten geloven. Hiermee nemen we stelling tegenover denkers die dit een bevreemdende gedachte vinden en die beweren dat wie zoiets betoogt het begrip ‘geloof’ op ongeoorloofde wijze oprekt en dat het verkeerd, ongepast, misleidend of anderszins deplorabel is om te zeggen dat ook de ongelovige gelooft (bijvoorbeeld L.J. Veer in Visser 2003: 92; Kuitert 2008).

Teneinde aannemelijk te maken dat atheïsten en ongelovigen inderdaad geloven analyseren we de noties ‘geloven’ (paragraaf 1-4) en ‘ongeloof’ (paragraaf 5), waarbij ‘een analyse van een notie’ een specificatie is van de betekenis van die notie. Gebruikmakend van deze analyses betogen we tenslotte dat ook een ongelovige een gelovige is. We gaan daarbij in op een aantal uitingen van geloof gedaan door ongelovigen, zoals die te vinden zijn in het boek *Leven zonder God. Elf interviews over ongelooft* (Visser 2003). Alle onderhavige paginaverwijzingen betreffen dit boek.

Een goede start eist een begin bij het begin. Laten we ons daarom afvragen: wat is geloven?

1. Geloven als propositionele houding

Geloven is het hebben van een bepaalde houding ten opzichte van een propositie. Propositionen zijn dingen die (a) waar of onwaar zijn, (b) door beweer-zinnen tot uitdrukking kunnen worden gebracht en (c) in logische relaties tot elkaar staan. Bijvoorbeeld, de propositie *God bestaat* is waar of onwaar, kan door de zin ‘God bestaat’, maar ook door de zin ‘God exists’ tot uitdrukking worden gebracht en wordt geïmpliceerd door de propositie *God luistert* en wordt uitgesloten door de propositie *er zijn geen immateriële entiteiten*. Wie een propositie gelooft, gelooft dat die propositie waar is. Hierin verschilt geloof van sommige andere propositionele houdingen, zoals hopen, veronderstellen, vermoeden, etc. Dit alles betekent dat er een notie van ‘geloven’ is (om redenen die aanstonds zullen blijken verwijzen we naar die notie als ‘geloven₁’) die wij als volgt kunnen definiëren:

Persoon S geloof₁ dat p wanneer S oordeelt dat de propositie p waar is.

Geloof in God zou dus omschreven kunnen worden als ‘oordelen dat de propositie *God bestaat* waar is’. Om dergelijk geloof in God te hebben is het niet nodig dat dat oordeel ook wordt uitgesproken of verwoord; ‘oordelen’ is hier de aanduiding van een zuiver mentale act – de act van affirmatie van een propositie, in dit geval de propositie *God bestaat*.

Geloven in God, zo zou men echter kunnen tegenwerpen, is veel méér dan geloven dat de propositie *God bestaat* waar is: geloven in God omvat ook vertrouwen hebben op God, God liefhebben, etc. Geloof₁ moet daarom onderscheiden worden van geloof₂:

S geloof₂ dat p wanneer S oordeelt dat p waar is en in haar levenswijze laat blijken p’s waarheid te erkennen en lief te hebben, en op p’s waarheid te vertrouwen.

Het is mogelijk dat iemand geloof₁ bezit, maar geloof₂ ontbeert. Dat is volgens de bijbelschrijver Jacobus het geval bij de demonen (*Jakobus 2,19*): die geloven₁ wel dat God bestaat maar omdat zij God niet vertrouwen, het bestaan van God niet erkennen en God niet liefhebben, geloven₂ zij niet dat God bestaat. Het is echter niet mogelijk geloof₂ te bezitten zonder geloof₁ te hebben; geloof₂ impliceert geloof₁.

Ook ongelovigen geloven₁ veel. Zij geloven₁ bijvoorbeeld zulke proposities als *de aarde heeft één maan, geen mens is een priemgetal, of standvastigheid is een deugd*. En dit geloof delen ongelovigen uiteraard met gelovigen. Maar bovenal geloven₁ ongelovigen de propositie *er is geen God*. Hier is uiteraard een verschil met gelovigen die de propositie *God bestaat* geloven₁. We kunnen hoe dan ook zeggen dat zowel gelovigen als ongelovigen geloof₁ hebben.

Is het verschil tussen de gelovige en de ongelovige dan dat de eerste geloof₂ heeft, maar de laatste zonder zulk geloof is? Nee, vele ongelovigen hebben geloof₂, bijv. wanneer ze geloven in het Marxisme (zoals ooit Herman Gorter) of in de wetenschap. Gorters levenswijze gaf er (gedurende een bepaalde periode) blijk van dat hij erop vertrouwde dat het Marxisme waar is, hij erkende die waarheid en had haar lief. Anderen geloven₂ in de wetenschap in de zin dat ze oordelen dat de wetenschap de weg naar de waarheid is, hun levens getuigen daarvan en ze hebben die weg lief. Nu spreken we hier van ‘geloof in’ het Marxisme en de wetenschap, en niet van ‘geloof dat’, niet van geloven dat een bepaalde propositie waar is. Zoals we echter in paragraaf 4 zullen betogen, impliceert geloof-in geloof-dat (d.w.z. tot propositioneel geloof). Dus ook ongelovigen hebben, net als gelovigen, geloof₂.

2. Geloven en weten

Nu zou men, met Jaap van Heerden (50), kunnen tegenwerpen dat de ongelovige niet *geloof*t maar *weet* dat de aarde één maan heeft, niet *geloof*t maar *weet* dat geen mens een priemgetal is, enz., dit in tegenstelling tot de gelovige die (wel) *geloof*t dat God bestaat.

Deze tegenwerping gaat ervan uit dat *weten* zekerheid met zich meebrengt, terwijl *geloven* iets tentatief is, iets dat gepaard gaat met een zekere of behoorlijke

mate van twijfel of onzekerheid. En er is zeker aanleiding om zoiets te denken, zoals de volgende fictieve conversaties duidelijk maken.

(1) A: “Gaat de trein naar Utrecht 4 keer per uur?” B: “Ik geloof het wel, maar helemaal zeker ben ik er niet van”.

(2) A: “Is Fermats laatste theorema nu bewezen of niet?” B: “Ik geloof van niet.”

In deze beide conversaties zeggen mensen dat ze iets al dan niet geloven en geven daarmee aan dat ze een slag om de arm willen houden, dat ze er niet op aangesproken willen worden wanneer mocht blijken dat ze ongelijk hebben. Het woord ‘geloven’ in deze betekenis wordt vaak gebruikt in antwoord op een *gesloten* vraag, een vraag die met “Ja” of “Nee” beantwoord kan worden. Als men niet met “Ja” of “Nee” wil antwoorden kan men zeggen “Ik weet het niet”. Wanneer men dat echter ook niet wil, bijv. omdat men van het “Ja” en “Nee” antwoord er één plausibeler acht, kan men zeggen “Ik geloof het wel” (als men “Ja” plausibeler acht) of “Ik geloof het niet” (als men “Nee” plausibeler acht).

In bovenstaande voorbeelden is het geloof van B niet geloof₁ en (dus) ook niet geloof₂. Hier is een derde notie van geloof aan de orde die als volgt kan worden omschreven:

S geloof₃ dat p wanneer S niet geloof₁ dat p, maar p plausibeler acht dan niet-p.

Iemand kan geloof₃ hebben dat God bestaat. Wat daarvoor nodig is, is dat die persoon een flinke dosis twijfel heeft aangaande het bestaan van God, dus niet affirmeert dat God bestaat, maar Gods bestaan wel plausibeler acht dan zijn niet-bestaan. Gelovigen echter geloven₁ en geloven₂ zelfs dat God bestaat, maar het is niet zo dat zij geloven₃ dat God bestaat. Want geloof₃ sluit geloof₁ (en dus geloof₂, dat immers geloof₁ impliceert) uit.

Dit gezegd zijnde, moeten we constateren dat achter de tegenwerping dat de ongelovige niet *geloof*t maar *weet* dat de aarde één maan heeft, de aanname schuilt dat geloven en weten elkaar twee uitsluitende toestanden zijn. Deze aanname is echter onjuist. Wanneer iemand *weet* dat Parijs de hoofdstad van Frankrijk is, dan *geloof*t hij dat ook. Het is paradoxaal om te zeggen: “Ik weet dat Parijs de hoofdstad van Frankrijk is, maar ik geloof het niet.” Weten, zo volgt hieruit, impliceert geloven₁. Het omgekeerde is uiteraard niet het geval. Geloven₁ impliceert geen weten – het is niet paradoxaal om te zeggen: “Hij *geloof*t dat Parijs de hoofdstad van Frankrijk is, maar *weet* het niet.” Voor weten is meer nodig dan geloof₁. Zo moet de propositie die geloofd wordt waar zijn. Daarom kan niemand weten dat Parijs de hoofdstad van Spanje is. Kennis (weten) impliceert dus geloof₁, maar geloof₁ impliceert geen kennis (weten). Dus is ook de ongelovige een gelovige, d.w.z. iemand die vele dingen *geloof*t, zoals dat de aarde één maan heeft, dat er één even priemgetal is, etc.

3. Geloof en het ontbreken van bewijs

Nu zou men kunnen denken dat we het echte punt van de tegenwerping missen en louter triviale dingen verkopen. Het echte punt van de tegenwerping, zo zou men met Hans Crombag (31) kunnen denken, is niet dat de ongelovige niet zou geloven dat de aarde één maan heeft etc., maar dat de ongelovige iets bedenkelijks niet doet wat de gelovige wel doet, nl. de propositie *God bestaat* geloven zonder dat hij daarvoor bewijs heeft. Het echte punt van de tegenwerping, zo kan men zeggen, is dat er een vierde notie van geloven is, dusdanig dat het verkeerd en misleidend is om van de ongelovige te zeggen dat hij in die zin gelooft en dat deze notie in deze context cruciaal is. Deze vierde notie kan als volgt omschreven worden:

S gelooft₄ dat p indien S gelooft₁ dat p en geen bewijs heeft voor p.

Is het nu zo dat het geloof van de gelovige dat *God bestaat* geloof₄ is? Is het ook zo dat de ongelovige geloof₄ niet heeft? Natuurlijk, de ongelovige heeft geloof₄ niet t.o.v. de propositie *God bestaat*, maar heeft zij nooit of te nimmer geloof₄, gelooft zij nooit iets zonder dat ze daar bewijs voor heeft? Laten we deze beide vragen onderzoeken.

Willen we een antwoord op beide vragen kunnen geven, dan zullen we meer moeten zeggen over wat een bewijs is. We onderscheiden twee noties van 'bewijs'.

1. Volgens één notie van 'bewijs' is een propositie bewezen wanneer ze volgt uit zelfevidente premissen (vooronderstellingen) op basis van een deductief geldige redenering. Een stelling is zelfevident wanneer geldt dat zodra je begrijpt wat die stelling inhoudt, je inziet dat hij waar is. De stelling *alle moeders zijn vrouwen* is zelfevident maar de stelling *Beatrix is een moeder* niet; deze laatste stelling is empirisch. Een redenering is deductief geldig wanneer het onmogelijk is dat de premissen waar zijn, maar de conclusie onwaar. Voorbeelden van deductief geldige bewijzen die uitgaan van zelfevidente premissen zijn te vinden in de wiskunde, de logica en misschien in de filosofie. Zijn er nu zulke bewijzen voor de propositie *God bestaat*? O.i. zijn er tenminste twee potentiële kandidaten, die we hier slechts kunnen noemen zonder ze te bespreken. Ten eerste is er het zogenaamde ontologische argument dat door sommige modale logici bijzonder krachtig verwoord is. Ten tweede is er een moreel argument voor het bestaan van God. De evaluatie van deze argumenten is, het is geen verrassing, niet unaniem. Volgens sommigen zijn ze niet overtuigend, volgens anderen leveren ze inderdaad het bewijs dat God bestaat.

Laten we nu eens, terwille van de discussie, aannemen dat die argumenten inderdaad tekortschieten. Dan betekent dat dat het geloof van de gelovige in het bestaan van God geloof₄ is. Het feit echter, als het een feit is, dat er geen bewijs is voor de propositie *God bestaat*, betekent noch impliceert dat er wél bewijs is voor de propositie *God bestaat niet*. Gebrek aan bewijs van de waarheid van p betekent niet (is niet hetzelfde als) een bewijs van de onwaarheid van p. Hoe staat het nu met de propositie *God bestaat niet*? Is daar bewijs in de nu aan de orde zijnde zin voor? We hebben het bewijs daarvoor nooit geleverd zien worden. Wat door velen werd beschouwd als een bewijs, het 'logische argument voor het niet bestaan van God uitgaande van het kwaad in de wereld', is, naar algemeen wordt erkend, een mislukking. Alvin Plantinga heeft in boeken als *God, Freedom, and Evil* (Plantinga 1974) overtuigend aangetoond dat het bestaan van God niet logisch onverenigbaar is

met het bestaan van kwaad in de wereld. Andere kandidaat-argumenten, zoals argumenten waarvan de conclusie luidt dat Gods vermeende eigenschappen onderling onverenigbaar zijn, zijn o.i. ook defectief. En, voor zover we weten, zijn er geen andere bewijzen voor het niet bestaan van God. Maar als de propositie *God bestaat* niet bewezen kan worden in de nu aan de orde zijnde zin, dan is de houding van de ongelovige ten opzichte van die propositie de houding van geloof₄, dus de houding van geloof₁ zonder dat daar bewijs voor is. En dus gelooft de ongelovige evenzeer als de gelovige.

Nu zijn bewijzen die uitgaan van zelfevidente premissen bijzonder schaars. Ze zijn, zoals we al zeiden, te vinden in de wiskunde en de logica, en misschien de filosofie. In de empirische wetenschappen echter zijn ze in het geheel niet te vinden – tenminste niet als conclusies van empirisch onderzoek – en in het alledaagse leven voorzover we daarin redeneren al evenmin. Immers de redeneringen die we daar aantreffen gaan ook niet uit van zelfevidente premissen. Ze zijn veeleer gebaseerd op empirische premissen, premissen als ‘Madelein is rond 9.00 uur vertrokken’, ‘Rhodé heeft twee Siamese katten’ en ‘de kumquat wordt vaak met schil en al gegeten’. Dit zijn premissen waarvan we de waarheid of onwaarheid niet inzien louter door de propositie die ze uitdrukken te beschouwen. We ontdekken hun waarheid of onwaarheid door empirische gegevens te verwerven. Hoewel verreweg de meeste redeneringen in het dagelijks leven van mensen geen deductieve redeneringen zijn, acht niemand ze om die reden laakbaar, ongewenst of irrationeel. Als gelovigen dus geen bewijs kunnen geven voor de propositie *God bestaat*, hoewel ze dat geloven₁, dan kan dat nauwelijks als een bezwaar tegen hen worden aangevoerd. En we zijn alleen maar consequent wanneer we hieraan toevoegen dat het ook niet als een bezwaar tegen ongelovigen kan worden aangevoerd dat zij geen bewijzen hebben voor de propositie *God bestaat niet*, hoewel ze die propositie geloven₁.

2. Volgens een tweede notie van ‘bewijs’ is een propositie bewezen wanneer er een inductieve argumentatie voor is die uitgaat van empirisch aantoonbaar ware premissen. Dergelijke argumentaties zijn niet zodanig dat de conclusie noodzakelijk volgt uit de premissen; het is mogelijk dat de premissen waar zijn maar de conclusie onwaar. Niettemin, bij geslaagde inductieve argumentaties wordt de conclusie in enige mate (variërend van zeer sterk tot behoorlijk sterk tot minder krachtig) bevestigd door de premissen. Laten we hier van ‘inductief bewijs’ of ‘zwak bewijs’ spreken. Is het nu zo dat de gelovige geen zwak bewijs heeft voor de propositie dat *God bestaat*? Zijn er geen argumentaties die uitgaan van empirische premissen en die de conclusie dat *God bestaat* ondersteunen hoewel die daar niet dwingend uit volgt? We kennen vele van zulke argumenten, argumenten op basis van ontwerp, morele argumenten, argumenten vanuit het bestaan van waarheid, argumenten vanuit het bestaan van orde, er is het *Sehnsucht*-argument (een argument op basis van een diep verlangen in mensen naar rust en vervulling, een verlangen dat alleen in God gestild kan worden), er zijn kosmologische argumenten, er zijn argumenten die uitgaan van premissen betreffende religieuze ervaring, etc. Deze argumenten zijn ‘zwakke bewijzen’ in de zin dat het geen contradictie is wanneer men de premissen van deze argumenten aanvaardt maar de conclusie ontkent. Daarmee is echter niets anders gezegd dan dat het geen deductief, maar inductief geldige bewijzen zijn.

Zijn er zwakke bewijzen voor de propositie *God bestaat niet*? Het bekendste hier is vermoedelijk het evidentiele argument vanuit het kwaad. En dan zijn er nog argumenten die op een of andere wijze te maken hebben met de wetenschap: argumenten die zeggen dat God een overbodige hypothese is, argumenten die zeggen dat, omdat het bestaan van God niet vereist is voor een verklaring van allerlei natuurverschijnselen (zoals donder en bliksem, ziekte en de aangepastheid van organismen aan hun omgeving), het geloof in het bestaan van God onhoudbaar, irrationeel of anderszins verkeerd is.

Stel nu eens dat er voor de propositie *God bestaat* alleen zwakke bewijzen zijn. Is het geloof in die propositie daarmee onhoudbaar? Als dat inderdaad zo zou zijn, zou ook de houding van de ongelovige ten opzichte van de propositie *God bestaat niet* onhoudbaar zijn. Immers, ook voor die propositie bestaat hooguit zwak bewijs. Echter, de stelling dat geloof in proposities waarvoor slechts zwak bewijs is onhoudbaar is, is zelf onhoudbaar. In de empirische wetenschappen zijn bewijzen, voorzover daar sprake van is, ook hooguit inductief en we zijn geenszins geneigd om geloof dat gebaseerd is op wetenschap irrationeel of onhoudbaar te noemen. Maar dan is ook het geloof van de gelovige niet irrationeel te noemen wanneer zij slechts zwakke bewijzen heeft. En we zijn alleen maar consequent wanneer we hieraan toevoegen dat ook het geloof van de ongelovige dat God niet bestaat, niet irrationeel is wanneer zij daarvoor slechts zwakke bewijzen heeft.

Dit roept de vraag op of de gelovige en de ongelovige dan beide rationeel kunnen zijn, terwijl de ene de negatie gelooft van de propositie die de ander gelooft. Onzes inziens kan dat. Het ontbreekt ons aan ruimte om dit precies uit te werken. De *crux* van ons antwoord is gelegen in de explicatie van rationaliteit en de condities daarvoor, en de *bottom line* ervan is dat rationaliteit subjectief of persoonsgebonden gebonden is in die zin dat rationaliteit een functie is van wat een persoon doet met de gegevens die hem ter beschikking staan en de ervaringen die hij heeft gehad.

In deze paragraaf hebben we twee varianten van geloof onderscheiden, die we als volgt kunnen weergeven:

S gelooft_{4a} dat p indien S gelooft₁ dat p en S geen deductief geldig bewijs heeft voor p dat uitgaat van zelfevidente premissen.

S gelooft_{4b} dat p indien S gelooft₁ dat p en geen zwak bewijs heeft voor p .

En we hebben twee dingen betoogd. Ten eerste dat als de gelovige geloof_{4a} heeft (in de propositie dat God bestaat), ook de ongelovige zulk geloof heeft (zij het in de propositie dat God niet bestaat). Ten tweede dat als de gelovige geloof_{4b} heeft (in de propositie dat God bestaat), ook de ongelovige zulk geloof heeft (zij het in de propositie dat God niet bestaat).

4. Iemand/iets geloven en geloven in...

Geloven, zo hebben we gezegd, is het innemen van een bepaalde houding ten opzichte van een propositie. Men kan zich echter afvragen of alle geloof propositioneel is. Zo is er het verschijnsel *iemand geloven*. Aïsha kan Elias geloven, jij kunt je collega geloven. En zo is er het verschijnsel *iets geloven*: Lies kan het getui-

genis aangaande de ramp geloven, of Laocoön de profetie van Cassandra. En dit geloof lijkt niet propositioneel. Schijn bedriegt echter. Wanneer Aïscha Elias gelooft, dan gelooft ze bijv. dat wat Elias gezegd heeft waar is; en wat Elias gezegd heeft is een propositie (al weten we niet welke). Hetzelfde is er aan de hand wanneer jij je collega gelooft: dan geloof je dat wat je collega heeft gezegd of geschreven waar is; en wat je collega heeft gezegd of geschreven is een tot uitdrukking gebrachte propositie. Hetzelfde geldt voor iets geloven. Getuigenis aangaande de ramp, bijv. dat de dijken zijn doorgebroken, dat veel mensen en dieren zijn verdronken, etc. dat zijn proposities, en wanneer Lies dat getuigenis gelooft, dan neemt ze de houding van geloof aan tegenover deze proposities. En hetzelfde doet Laocoön wanneer hij de profetie van Cassandra gelooft. Iemand/iets geloven is dus herleidbaar tot geloof₁.

Daarnaast is er het verschijnsel geloven in ..., bijv. geloven in engelen of in het broeikas-effect. Ook dit geloof is propositioneel. Wie gelooft in engelen, die gelooft dat engelen bestaan en wie gelooft in het broeikas-effect, gelooft dat er zoiets is als het broeikas-effect. Beiden nemen dus een bepaalde houding aan ten opzichte van een specifieke propositie, nl. respectievelijk de propositie *engelen bestaan* en de propositie *er is zoiets als het broeikas-effect*. En hoe zit het dan met geloof in democratie of biologisch eten? Ook dit geloof is propositioneel; meer specifiek lijkt het hierbij om geloof₂ te gaan. Wie gelooft in democratie, die gelooft de propositie *democratie is iets goeds* en vertoont daarbij een bepaalde affectie, zoals vertrouwen. Dus net als iemand/iets geloven, is geloven in ... propositioneel, waarbij geloven geloven₁ of, meer specifiek, geloven₂ is.

5. Ongeloof

Tot nu toe hebben we het gehad over geloof en hebben we verschillende noties van geloof onderscheiden. Maar wat is ongelooft? Om te beginnen moet worden geconstateerd dat er een verschil is tussen 'iets niet geloven' en 'geloven dat iets niet zo is'. Er is bijvoorbeeld verschil tussen niet geloven dat tocht verkoudheid veroorzaakt en geloven dat tocht geen verkoudheid veroorzaakt. In het laatste geval is men van mening dat tocht geen verkoudheid veroorzaakt, terwijl men in het eerste geval heel goed geen mening aangaande de relatie tussen tocht en verkoudheid kan hebben.

Toegepast op theïstisch geloof kan dit onderscheid als volgt worden duidelijk gemaakt. Stel eens dat Richard argumenten voor en tegen het bestaan van God kent, maar alleen de laatste overtuigend vindt, en dat hij zich niet bewust is van bijzondere religieuze ervaringen. Boris daarentegen is geboren en getogen achter het ijzeren gordijn gedurende de politieke hoogtijdagen van het communisme. Hij is verstoken van literatuur waarin over God wordt gesproken en kent zelfs het woord 'God' niet (noch het equivalent van dit woord in een andere taal). Boris kent dus geen argumenten voor of tegen het bestaan van God. Laten we ook aannemen dat Boris zich niet bewust is van religieuze ervaringen. Richten we ons tenslotte op Anthony. Hij kent argumenten voor en tegen het bestaan God en is door geen van die argumenten overtuigd. En hij is zich, net als zijn collega's niet bewust van religieuze ervaringen. Het is duidelijk dat Richard, Boris en Anthony 'ongelovigen' zijn, maar tevens dat er belangrijke verschillen tussen hen bestaan. Richard gelooft dat God niet bestaat, maar Boris en Anthony geloven niet dat God bestaat.

Maar tussen Boris en Anthony bestaat nog weer een belangrijk verschil. Boris gelooft niet omdat hij nog nooit iets over God heeft gehoord, zoals het iemand kan ontbreken aan geloof in het bestaan van kumquats omdat hij daar nog nooit van heeft gehoord. Maar Anthony gelooft niet, zoals het veel mensen ontbreekt aan geloof in buitenaards leven. We zouden kunnen zeggen dat Boris' ontbering van geloof *onwetende ontbering* is, terwijl Anthony's ontbering *wetende ontbering* is.

Dit gezegd zijnde: wat is nu ongelooft en wat is een ongelovige? Van ongelooft is in ieder geval sprake in elke situatie waarin iemand gelooft dat God niet bestaat. Hier zien we opnieuw dat een ongelovige gelooft₁. Maar zijn ook Boris en Anthony ongelovigen? Het dagelijks spraakgebruik staat o.i. toe om dat zo te zeggen. Dat is jammer, want zo blijven de bovengenoemde verschillen onzichtbaar. We kunnen het gevondene als volgt samenvatten: er zijn drie noties van ongelooft/ongelovig en die kunnen als volgt worden weergegeven:

S is *ongelovig*₁ met betrekking tot p wanneer S gelooft₁ dat niet-p.

S is *ongelovig*₂ met betrekking tot p wanneer S niet gelooft₁ dat p en S bekend is met p (=wetend ongelooft).

S is *ongelovig*₃ met betrekking tot p wanneer S niet gelooft₁ dat p en S niet bekend is met p (=onwetend ongelooft).

6. Voorbeelden van atheïstisch geloof

Ter afsluiting geven we aantal voorbeelden van geloof bij mensen die zichzelf *expressis verbis* afficheren als atheïst. We gaan daarbij uit van het volgende plausible principe: iemands uitspraak dat 'p' indiceert dat hij gelooft dat p. Als iemand zegt 'de aarde heeft twee manen', dan drukt hij daarmee uit dat hij *gelooft* dat de aarde twee manen heeft. Natuurlijk, in speciale contexten gaat dit principe niet op. Als een acteur in een blijspel zegt 'de aarde heeft twee manen', dan indiceert dat niet dat hij gelooft dat de aarde twee manen heeft. Maar bij afwezigheid van speciale contexten geldt het plausible principe.

Hans Crombag zegt dat wij mensen geen hoger doel dienen (28). *Wij dienen geen hoger doel* is uiteraard een propositie. En Crombach gelooft₁ die propositie – hij is van oordeel dat die propositie waar is. Gelet op de context waarin hij dat zegt, ligt het in de rede om te denken dat hij die propositie ook gelooft₂ – hij vertrouwt op haar waarheid, erkent haar, acht haar belangrijk. Ervan uitgaande dat er geen deductief geldig bewijs is voor de propositie *Wij dienen geen hoger doel* dat uitgaat van zelfevidente premissen, moeten we zeggen dat Crombach ook gelooft_{4a} heeft. Er is ook geloof in die propositie dat Crombach ontbeert, namelijk gelooft₃ en misschien ook gelooft_{4b}. Of hij dit laatste geloof heeft hangt ervan af of hij zwak bewijs heeft voor die propositie.

Exact dezelfde opmerkingen kunnen we maken bij Crombachs uitspraak: "[W]e maken deel uit van het natuurlijke proces van komen en gaan. Meer is er niet." (41) Dit is een uiting van gelooft₁, mogelijk ook van gelooft₂, zeker van gelooft_{4a} en afhankelijk van of hij zwak bewijs heeft, ook van gelooft_{4b}. Kortom, het is zeker geen onzin, en het is niet onheus en ook geen ongehoorde oprekkings van

het begrip ‘geloof’ wanneer we hier spreken van het geloof van de atheïst Crombach.

Max Pam zegt: “Er bestaan immers geen morele wetten die losstaan van mensen. Er staat bijvoorbeeld nergens geschreven dat je iemand niet mag vermoorden. Het is een afspraak tussen mensen dat het onfatsoenlijk en onbeschaafd is om dat te doen.” (76) Hij zegt dus dat morele wetten afspraken zijn en aangezien hier van geen speciale context sprake is, mogen we concluderen dat hij die propositie gelooft. D.w.z. hij gelooft₁ die propositie en waarschijnlijk gelooft₂ hij haar ook. Aangezien er geen sterk bewijs voor die propositie is, is Pams geloof ook geloof_{4a}. Aangezien er geen zwak bewijs is voor die propositie, is Pams geloof ook geloof_{4b}. Reden genoeg om van het geloof van de atheïst Pam te spreken. Ook dit is niet onheus, noch een ongehoorde oprekking van het begrip ‘geloof’.

Op deze wijze kunnen we verder gaan. Luister eens naar de volgende uitspraken:

- “We zijn, gezien van uit het evolutionaire proces, weinig anders dan wegwerpartikelen.” (Dick Swaab: 144)
- “Het brein neemt de belissingen die jij uitvoert.” (Swaab: 150)
- “Als we de input en bouw van onze hersenen tot in de details zouden kennen, dan zouden we met redelijke zekerheid kunnen voorspellen wat iemand onder bepaalde omstandigheden zou doen.” (Swaab: 151)
- “Iedereen is ontoerekeningsvatbaar: we handelen immers op bevel van onze hersenen.” (Swaab: 152)
- “De schepping is veel mooier als er geen God aan te pas gekomen is” (Vincent Icke: 178).

Deze dingen worden *gezegd* door atheïsten. En omdat zich geen speciale condities voordoen geldt het plausible principe en moeten we concluderen dat deze atheïsten deze dingen geloven. Dat geloof is geloof₁, vermoedelijk ook geloof₂, zeker geloof_{4a} en vermoedelijk ook geloof_{4b}. Al met al voldoende om van het geloof van deze atheïsten te kunnen spreken. En dat deze atheïsten inderdaad geloven, blijkt ook nog eens als volgt. Denk eens aan de propositie *er is geen God*. Deze atheïsten oordelen dat deze propositie waar is en geloven₁ die propositie dus. Ze houden in hun leven rekening met haar vermeende waarheid en vertrouwen erop en dus geloven₂ zij die propositie. Bovendien is er geen sterk bewijs voor haar, dus geloven_{4a} zij haar ook. Inzoverre ze ook geen zwak bewijs voor haar hebben, geloven_{4b} ze die propositie ook. En als ze, omdat ze wel zwak bewijs hebben voor de propositie *er is geen God*, geloof_{4b} ontberen, dan gebiedt de eerlijkheid om te zeggen dat de gelovige, die ook zwak bewijs heeft voor de propositie dat God bestaat, ook geloof_{4b} ontbeert.

Literatuur

- Kuitert, H.M. (2008). Ongeloof is geen geloof. *Trouw (Letter & Geest)* 11 oktober, 3.
- Plantinga, A. (1974). *God, Freedom, and Evil*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
- Visser, Harm (2003, red.). *Leven zonder God: elf interviews over ongelooft*. Amsterdam: Uitgeverij L.J. Veen.